

**РОЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙСЬКОВО-САНІТАРНОЇ МІСІЇ
В ОРГАНІЗАЦІЇ НАДАННЯ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ
ПОЛОНЕНИМ УКРАЇНЦЯМ У НІМЕЧЧИНІ
ТА НАЛАГОДЖЕННІ КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНЬОЇ РОБОТИ
В ЇХ СЕРЕДОВИЩІ (КІНЕЦЬ 1919–1920 рр.)**

Мілана Срібняк

Ph.D.

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», Україна

<https://orcid.org/0000-0003-1353-3001>

sribnyak.milana@gmail.com

Анотація

Розглянуто особливості організації гуманітарної допомоги та культурно-просвітницького життя полоненим українцям у таборах на теренах Німеччини Українською військово-санітарною місією після Першої світової війни. Чільну увагу присвячено періоду кінця 1919–1920 рр., зокрема зовнішнім та внутрішнім чинникам, що впливали на таборове повсякдення та ефективність діяльності військово-санітарної місії. У статті розкриті характерні риси та методи допомоги полоненим українцям, способи їхньої організації та фінансування. Проаналізовано вплив воєнно-політичних подій та антиукраїнської агітації на світогляд полонених українців і позицію Української військово-санітарної місії у складних обставинах для української державності. Визначено важливість культурно-просвітньої діяльності місії для підтримки співвітчизників у полоні та плеканні національної ідентичності у складних обставинах таборового соціуму.

Ключові слова: полонені українці, культурно-просвітня діяльність, Українська військово-санітарна місія, табори, Німеччина.

**THE ROLE OF THE UKRAINIAN MILITARY AND SANITARY MISSION
IN ORGANIZING HUMANITARIAN AID TO UKRAINIAN
POWS IN GERMANY AND ESTABLISHING CULTURAL
AND EDUCATIONAL WORK AMONG THEM (LATE 1919–1920)**

Milana Sribniak

Ph. D.

*State Institution “Institute of World History of the
National Academy of Sciences of Ukraine”, Ukraine*

Abstract

The article examines the characteristic features of the organization of humanitarian aid as well as cultural and educational life for Ukrainian prisoners of war in camps in Germany

by the Ukrainian Military and Sanitary Mission after the First World War. Special attention is paid to the period of late 1919–1920, in particular to the external and internal factors that influenced camp life and the effectiveness of the Military and Sanitary Mission. The article reveals the characteristics and methods of assistance to Ukrainian prisoners of war, as well as the ways of their organization and financing. The author analyzes the impact of military and political changes in events and anti-Ukrainian agitation on the worldview of Ukrainian POWs and the position of the Ukrainian Military and Sanitary Mission in difficult circumstances for Ukrainian statehood. The importance of the mission's cultural and educational activities to support compatriots in captivity and nurture national identity in the difficult circumstances of the camp society is determined.

Keywords: *Ukrainian prisoners of war, cultural and educational activities, Ukrainian Military and Sanitary Mission, camps, Germany.*

Завершення Першої світової війни поставило перед новоствореними державами Центрально-Східної Європи складні завдання з організації масової репатріації полонених різних національностей, в числі яких були й вояки-українці зі складу колишньої царської армії, які утримувалися в таборах Центральних держав. Для українських урядів організація їхнього повернення додому вимагала створення спеціалізованої репатріаційної інфраструктури, активної діяльності української дипломатії з метою вирішення комплексу правових, фінансових і логістичних питань в умовах нестабільної військово-політичної ситуації в Європі. Ключову роль у цьому процесі відігравала Українська військово-санітарна місія в Німеччині, яка надавала гуманітарну допомогу близько 40 тис. полоненим українцям, подбавши і про задоволення їхніх національно-культурних потреб.

Метою даної статті є комплексний аналіз діяльності Української військово-санітарної місії в Німеччині, яка полягала у наданні гуманітарної допомоги та організації культурно-просвітньої роботи серед полонених українців у таборах на теренах Німеччини після Першої світової війни. Основними завданнями дослідження є: з'ясування специфіки організації та фінансування заходів з гуманітарної опіки полонених українців; аналіз форм і методів культурно-просвітницької діяльності місії; визначення впливу зовнішньополітичних чинників та антиукраїнської агітації на ефективність роботи місії; оцінка ролі діяльності місії із збереження національної ідентичності полонених українців в умовах тривалого перебування у таборах. Особлива увага була приділена періоду кінця 1919–1920 рр., коли місія працювала в умовах критичного погіршення фінансового становища УНР та посилення більшовицької пропаганди серед полонених.

Процес репатріації полонених вояків-українців зі складу царської армії та діяльність українських військово-санітарних місій ще не були об'єктом спеціального комплексного дослідження. Унікальним джерелом є праця О. Терлецького

«Українці в Німеччині 1915–1918. Т. 1 Історія української громади в Раштаті»¹, в якій докладно задокументований процес заснування та розвитку освітніх курсів, культурно-просвітницьких заходів і театральних вистав у німецькому таборі Раштат, а також особливості діяльності Союзу визволення України (СВУ) та його співпраці з німецькою владою. Процес наукової розробки даної теми був започаткований С. Наріжним після виходу його загальновідомої праці², в якій містилася коротка згадка про культурно-просвітню і видавничу діяльність Української військово-санітарної місії у таборах на теренах Німеччини після Першої світової війни, причому її автор особливо відзначив внесок у це В. Сімовича та заходи Українського Червоного Хреста (УЧХ) з надання медично-продовольчої допомоги полоненим українцям. Дослідження обставин перебування у полоні полонених українців було в центрі уваги І. Срібняка³, який у низці своїх публікацій розкрив і деякі аспекти проведення репатріації полонених українців та стисло окреслив специфіку діяльності українських військово-санітарних місій у Німеччині та Австро-Угорщині. Окремі аспекти організації та культурної роботи місій висвітлювалися В. Заболотнюком⁴ та І. Патером⁵, зокрема у контексті діяльності СВУ та формування військових частин з числа полонених українців.

У зарубіжній історіографії у центрі уваги дослідників доволі узагальнено постає проблема репатріації полонених колишньої царської армії з теренів різних європейських країн. Цінним історіографічним джерелом є праця Е. Вілліса⁶, в якій була коротко окреслена роль Г. Гувера у справі надання гуманітарної допомоги полоненим царської армії у таборах Німеччини та діяльність Міжсоюзницької комісії Антанти у справах полонених росіян. Р. Вільямс⁷ розкрив значення Центрального управління в справах полонених і цивільних в'язнів Німеччини в справі організації евакуації та обставини призупинення репатріації Міжсоюзницькою комісією Антанти. Попри наявні дослідження, конкретні форми гуманітарної допомоги та культурно-просвітницької діяльності Україн-

¹ Терлецький О. Історія української громади в Раштаті (1915–1918). Київ–Ляйпціг: Українська накладня, 1919. 407 с.

² Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома Світовими війнами. Т. 1. Прага: Студії Музею Визвольної Боротьби України, 1942. 372 с.

³ Срібняк І. Полонені українці в Австро-Угорщині та Німеччині (1914–1920 рр.). Київ, 1999. 296 с.; Срібняк І. Репатріаційна діяльність українських дипломатичних і військово-санітарних установ у Європі в 1918 р. *Студії з архівної справи та документознавства*. 1999. Т. 5. С. 259–263.

⁴ Заболотнюк В. Національно-виховна діяльність Української військово-санітарної місії для справ полонених у Німеччині (1918–1920). *Україна та Німеччина: міждержавні відносини: збірник наукових праць*. Чернівці, 2018. С. 233–244.

⁵ Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності. Львів, 2000. 344 с.

⁶ Williams R. C. Russian War Prisoners and Soviet-German Relations: 1918–1921. *Canadian Slavonic Papers*. 1967. 9:2. Pp. 270–296.

⁷ Willis F. Herbert Hoover and the Russian Prisoners of World War I: A Study in Diplomacy and Relief, 1918–1919. Stanford University Press, 1951. 76 pp.

ської військово-санітарної місії у Німеччині в кінці 1919–1920 рр. залишаються недостатньо вивченими.

Джерельна база дослідження ролі Української військово-санітарної місії в Німеччині у справі наданні гуманітарної допомоги та налагодження культурно-просвітньої роботи серед полонених українців у Німеччині ґрунтується на комплексі архівних документів та матеріалах періодичної преси. Основу джерельної бази становлять документи ЦДАВО України, насамперед фф. 3192 «Українська військово-санітарна місія для справ українських полонених в Німеччині» та 1075 «Військове міністерство Української Народної Республіки»⁸. Значну джерельну цінність має діловодна документація Центрального військового архіву в Польщі (фонд І.380.1 «Sprzymierzona Armia Ukraińska»)⁹, яка акумулює звіти, рапорти й службову кореспонденцію УВСМ для допомоги полоненим в Німеччині та інших країнах Центрально-Східної Європи.

Окремо варто відзначити документи з колекції «Українська республіканська капела» Української бібліотеки ім. Симона Петлюри в Парижі¹⁰, що містять важливу інформацію про один з епізодів надання Українською військово-санітарною місією в Німеччині матеріальної допомоги та культурно-національної підтримки полонених. Важливим джерелом з діяльності місії є також таборова газета «Шлях»¹¹, що видавалася у таборі Зальцведель та відображала повсякденне життя таборян, їхнє ставлення до репатріаційного процесу та оцінку роботи українських організацій.

Завершення Першої світової війни спричинило надзвичайно інтенсивний процес репатріації полонених різних національностей, чим опікувалися дипломатичні представництва відповідних країн. У тих випадках, коли кількість полонених була дуже значною, уряди вдавалися до відрядження до Німеччини, колишньої Австро-Угорщини, Італії та ін. спеціальних репатріаційних місій, що мали своїм завданням надання гуманітарної допомоги полоненим та організацію їхнього повернення додому.

Директорія УНР скористалася наявною з часів Української Держави гетьмана П. Скоропадського інфраструктурою для репатріації полонених українців, і присутністю на теренах Центральних держав з осені 1918 р. військово-санітар-

⁸ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Ф. 3192. Оп. 1. Спр. 14, 23, 24, 25; Оп. 2. Спр. 5; Ф. 1075. Оп. 2. Спр. 203.

⁹ Wojskowe Biuro Historyczne; Centralne Archiwum Wojskowe (WBH CAW). Zespół Akt «Sprzymierzona Armia Ukraińska». Sygnatura І.380.1.

¹⁰ Українська бібліотека ім. Симона Петлюри (УБСМ). Колекція документів «Українська республіканська капела».

¹¹ Синежупанець. Концерт. *Шлях*. Зальцведель, 1920. 16 червня. Ч. 45 (130). С. 4.

них комісій. Після номінальної реорганізації та зміни керівництва в Німеччині з січня 1919 р. почала діяти Українська військова місія для справ українських полонених (УВМуН), голова якої (військовий лікар Кость Воевідка) вжив усіх можливих заходів для організації процесу репатріації полонених українців. Проте в силу цілої низки причин, зокрема через протидію країн Антанти, уряди яких побоювалися поширення більшовизму, її темпи були недостатніми. Проблеми з організацією репатріації полонених українців поглибилися нестачею коштів у державній скарбниці УНР з осені 1919 р.

Станом на кінець Першої світової війни в таборах Німеччини продовжували утримуватися близько 40 тис. полонених українців зі складу колишньої царської армії; найбільшим осередком їхньої концентрації був табір Зальцведель (близько 11 тис. осіб) — єдиний питомо «український» табір, що продовжував функціонувати після завершення війни (інші два українські табори — у Раштаті та Вецлярі були ліквідовані)¹². Сотні полонених також розміщувались у багатонаціональних таборах (Кведлінбург, Целле, Гамельн, Зольтау, Цербст, Нойгамер та ін.), де діяли українські громади (комітети) з числа полонених українців, які намагалися згуртувати своїх членів та хоча би мінімально задовольнити їх матеріальні та духовні потреби. Громади тісно співпрацювали з Українською військово-санітарною місією в Німеччині, отримуючи від неї обмежену гуманітарну допомогу та матеріальні засоби для проведення культурно-просвітницьких заходів¹³.

Головне завдання Української військово-санітарної місії у Німеччині полягало в організації повномасштабної репатріації полонених українців, задля чого її члени брали участь у перемовинах з представниками Міжсоюзницької комісії Антанти, німецького військового міністерства, Державної централі з питань військових і цивільних полонених (нім.: *Reichszentrale für Kriegs- und Zivilgefangene*). Але складна зовнішньополітична ситуація, відсутність транспорту і недостатнє фінансування суттєво обмежувало можливості Місії в проведенні злагодженої евакуації українців з німецьких таборів¹⁴.

З огляду на важкі умови в таборах і довготривалий, виснажливий полон, Українська військово-санітарна місія в Німеччині спрямовувала значні ресурси для гуманітарної допомоги полоненим українцям, зокрема постачала до шпиталів медичні інструменти й медикаменти¹⁵, а також забезпечувала

¹² У таборах Раштатт, Вецляр, Зальцведель у Німеччині і Фрайштадт в Австро-Угорщині впродовж Першої світової війни концентрувалися полонені українці з лав Російської імператорської армії, де заходами Союзу Визволення України у співпраці з урядами Центральних держав і табірними комендатурами провадилася культурно-просвітницька діяльність, а також набір до лав синьожупанних і сірожупанної дивізій.

¹³ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Ф. 3192. Оп. 1. Спр. 24. Арк. 32; Оп. 2. Спр. 5. Арк. 57.

¹⁴ ЦДАВО України. Ф. 3192. Оп. 2. Спр. 5. Арк. 63–64.

¹⁵ ЦДАВО України. Ф. 3192. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 176.

полонених окремими видами продуктів (цукром, м'ясними консервами), одягом та білизною, а також тютюном¹⁶. Крім постачання необхідних речей і медикаментів, Місія утримувала також чотирьох лікарів, що опікувалися хворими полоненими¹⁷.

Прикметним проявом діяльності Військово-санітарної місії була робота її культурно-просвітнього відділу, яка логічно продовжувала патріотично-виховні заходи Союзу Визволення України серед полонених українців, що реалізувалися у цілій низці освітніх і мистецьких заходів у таборах. Вагому роль у цій царині відігравав Василь Сімович, який починаючи з кінця 1914 р. співпрацював з СБУ, а з моменту початку роботи Військово-санітарної Місії у січні 1919 р. — був затверджений в якості керівника її культурно-просвітнього відділу¹⁸ з можливістю розпорядження інвентарем СБУ¹⁹. Щире бажання прислужитися Україні В. Сімовича та його цінний досвід дозволили УВМуН швидко налагодити розвинути ефективну культурно-просвітню роботу серед полонених.

Культурно-просвітній відділ Військово-санітарної місії опікувався виданням газети «Шлях» (під керівництвом її редактора Зенона Кузелі), постачав до таборів українські книги і брошури, фінансував роботу українських шкіл, театрів і кооперативів — усе з метою дати полоненим «духову розраду та освіднення їх з національно-патріотичного боку»²⁰. Неписьменні та малоосвічені полонені навчалися на курсах з української мови, історії України; українці з виробленим національним світоглядом об'єднувалися в просвітні гуртки, долучалися до театральних труп і мистецьких товариств. Згадані ініціативи ставали відомими й отримували схвальні відгуки навіть поза межами таборів, оскільки хори й театральні трупи з полонених могли виступати перед цивільною людністю у містах²¹.

Завдяки цим зусиллям українських громад стало можливим підтримати «політичне, національне, культурне і громадське життя на чужині»²². Станом на липень 1919 р. інтенсивність культурно-просвітньої роботи Української військово-санітарної місії та українських таборових громад із заснування театрів, шкіл і українських гуртків оцінювалося у службовому листуванні УВСМУН як «досить добра». Проте системні проблеми — від браку належного фінансування до деструктивного впливу полонених росіян і агітацій білогвардійських емісарів

¹⁶ Wojskowe Biuro Historyczne, Centralne Archiwum Wojskowe (WBH CAW). Zespół Akt «Sprzymierzona Armia Ukraińska» («SAU»). Sygn. I.380.1. K. 92; 173.

¹⁷ ЦДАВО України. Ф. 3192. Оп. 2. Спр. 5. Арк. 51.

¹⁸ WBH CAW «SAU». Sygn. I.380.1. K. 97.

¹⁹ ЦДАВО України. Ф. 3192. Оп. 1. Спр. 23. Арк. 34.

²⁰ WBH CAW. «SAU». Sygn. I.380.1. K. 93.

²¹ ЦДАВО України. Ф. 3192. Оп. 1. Спр. 23. Арк. 13.

²² ЦДАВО України. Ф. 3192. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 25.

і більшовицьких агентів у таборах — ускладнювали нелегкі завдання з просвіти і національного виховання полонених українців, що стояли перед УВСМуН²³.

У середині 1919 р. процес вербування полонених до лав Добровольчої армії, що вівся у таборах Німеччини посланцями генерала А. Денікіна, набрав значних обертів, що у свою чергу призвело до вкрай негативного впливу на свідомість таборян²⁴. Така агітаційна діяльність не зустрічала жодних обмежень з боку Міжсоюзницької комісії Антанти з питань репатріації полонених зі складу колишньої царської армії у м. Берлін, яка водночас заборонила проведення повномасштабної репатріації полонених росіян і українців через складну геополітичну ситуацію в Центрально-Східній Європі та загрозу поширення більшовицьких ідей²⁵. Пропаганда та перспектива швидкого звільнення з таборів могли підштовхнути частину полонених українців, змучених багатьма місяцями і навіть роками полону, до відокремлення від українських громад.

Для задоволення духовних потреб полонених УВСМуН не полишала підтримку культурно-просвітньої роботи у таборах, заснування шкіл, театрів, музичних і співацьких гуртків. У цей час загальні видатки на кожного полоненого становили 50 нім. марок на місяць, а також ще 250 нім. марок на одяг і взуття. Часом перешкоди роботі Місії виникали не лише в контексті загального складного фінансового становища Директорії УНР, а й навіть через певні бюрократичні моменти, зокрема з огляду на арешт частини коштів (430 тис. нім. марок), асигнованих їй Головним Штабом Військового міністерства УНР та заарештованих німецьким урядом у кінці травня 1919 р. за нез'ясованих обставин²⁶.

Друга половина 1919 р. супроводжувалася трагічними подіями для української державності — горезвісний «Трикутник смерті» й оточення українських сил призвели до критичного ослаблення і переходу Армії УНР до партизанських методів боротьби. Проте впродовж короткого періоду культурно-просвітницьке життя українських громад у таборах Німеччини за сприянням УВСМуН мало позитивний сплеск завдяки тому, що «москалі відійшли в бік і перестали нападати на Українців». Звіти військово-санітарної місії наголошували на самостійницькому і національно-патріотичному духу полонених українців, які свідомо уникали контактів з тими росіянами, що мали чорносотенні або більшовицькі уподобання.

Однак з лютого 1920 р. негативний вплив російського контингенту в таборах ставав усе більш відчутним — їхні клани, відвідування віч українських громад істотно ускладнювали злагоджену роботу українських громад. Не останню роль

²³ ЦДАВО України. Ф. 3192. Оп. 2. Спр. 5. Арк. 29.

²⁴ ЦДАВО України. Ф. 3192. Оп. 2. Спр. 5. Арк. 29–30.

²⁵ Willis F. Herbert Hoover and the Russian Prisoners of World War I: A Study in Diplomacy and Relief, 1918–1919. Stanford University Press, 1951. P. 26; ЦДАВО України. Ф. 3192. Оп. 2. Спр. 5. Арк. 58.

²⁶ ЦДАВО України. Ф. 3192. Оп. 2. Спр. 5. Арк. 62.

у цих процесах відіграв радянський дипломат Віктор Копп²⁷, якому вдалося повною мірою використати на свою користь те, що з осені 1919 р. Міжсоюзницька комісія Антанти дистанціювалася від вирішення питання репатріації полонених колишньої царської армії і цілковито передала компетенції щодо їхньої евакуації німецькому урядові. Задля нагального й остаточного вирішення проблеми репатріації полонених як з власної території, так і з теренів Росії, німецькі урядовці налагодили контакти з радянським представництвом на чолі з В. Коппом — евакуація полонених стала наріжним каменем для майбутнього налагодження повноцінних дипломатичних відносин з Радянською Росією²⁸.

Така зміна ситуації дала більше впевненості (зокрема, фінансової) проросійським силам у німецьких таборах, інтенсифікувавши їх негативне втручання в діяльність українських громад. Демагогічні гасла отруювали свідомість полонених, частина яких відділялася від громад, а невелика когорта енергійних діячів часто не витримувала проросійського тиску і «втікала» на сільськогосподарські роботи поза межами табору, залишаючи громади малодіяльними і більш вразливими до підступних дій росіян²⁹.

Після відмежування Міжсоюзницької комісії Антанти від справ полонених у Німеччині суттєво погіршилося харчування і матеріальне забезпечення полонених українців у таборах, зумовлене масштабною економічною кризою в Німеччині. Гостра потреба забезпечення продовольством спричинила залучення багатьох полонених до різного роду робіт, бо постійне перебування у таборі не надавало можливості навіть купити цигарки і чай. Брак коштів для проведення ефективної культурно-просвітньої роботи все більше зв'язував руки Українській військово-санітарній місії у Німеччині, якій вже не вистачало ресурсів для укомплектування таборових бібліотек і видання власних брошур, що призводило до поступового «розвалу великої і корисної роботи для загального добробуту Вітчизни»³⁰.

Вагомим важелем впливу в антиукраїнській демагогії став Варшавський договір 21 квітня 1920 р. між Польською Республікою і Директорією УНР, що став каменем спотикання навіть для патріотично налаштованих полонених українців. Свідчення про трагічні сторінки польсько-української війни 1918–1919 рр. на шпальтах таборової газети «Шлях» та від очевидців-втікачів з польського полону сформувало вкрай негативну візію Польщі як ледь не одвічного ворога України. У численних резолюціях протягом травня-червня 1920 р. полонені таборів Зальцведель, Цербст, Целле, Гамельбург, Альтенграбов писали про обурення

²⁷ ЦДАВО України. Ф. 3192. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 180.

²⁸ Williams R. C. Russian War Prisoners and Soviet-German Relations: 1918–1921. *Canadian Slavonic Papers*. 1967. 9:2. P. 272.

²⁹ ЦДАВО України. Ф. 3192. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 180–181.

³⁰ ЦДАВО України. Ф. 3192. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 182–183.

полонених від укладення Варшавського договору, їхнє негативне сприйняття Директорії УНР та їхнє прагнення відмежуватися від будь-яких спроб УВСМуН налагодити з ними контакти, що стало наочним свідченням успішності більшовицької пропаганди³¹.

У цих обставинах навіть почали лунати пропозиції про обмеження діяльності Української військово-санітарної місії у Німеччині винятково гуманітарним напрямом, та відповідно суттєвого обмеження її культурно-просвітницької роботи, зокрема скоротивши видатки на тиражування часопису і видання брошур. Тодішній голова Місії К. Воевідка наголошував, що припинення культурно-просвітницької роботи однозначно «перепинить всю роботу Місії». Голова УВСМуН переконував, що в її продовженні полягає сенс утримувати Централю Місії й надалі, а в протилежному випадку доцільно було би передати її справу Посольству УНР в Німеччині для ліквідації³². Ця позиція очільника Військово-санітарної місії стала справжнім «маніфестом» усвідомлення важливості культури і просвіти для національно-патріотичного виховання й розуміння ризиків втрати української ідентичності частиною полонених в умовах посиленої чужої пропаганди.

Станом на зиму-весну 1920 р. полонені українці перебували в особливо скрутному становищі через великі труднощі з огляду на майже повну неможливість проведення їх репатріації та ускладнення умов їхнього утримання в таборах. У цей час фактично єдиним джерелом надходжень коштів для допомоги полоненим українцям стали внески жертводавців, які надходили безпосередньо до таборів або передавались німецькому відділенню Українського Червоного Хреста. Також на допомогу полоненим українцям були готові прийти українські мистецькі самодіяльні колективи, і зокрема Українська республіканська капела (Український національний хор) О. Кошиця, яка прибула до Німеччини на початку травня 1920 р. Ця подія не могла пройти повз уваги таборових організацій полонених українців. 11 травня 1920 р. «Комітет полонених українців для захисту власних інтересів у Німеччині» (табір Зальцведель) звернувся до Української військово-санітарної місії у Німеччині з проханням «зробити відповідні заходи[...] аби був улаштований капелою платний концерт у Берліні, збір з якого мав би поступити на фонд матеріальної допомоги полоненим українцям у Німеччині»³³.

УВСМуН негайно відгукнулася на це прохання, і вже 13 травня 1920 р. надіслала лист-звернення до капелян О. Кошиця, в якому інформувала їх про тяжкий матеріальний стан понад 40 тис. полонених українців, які все ще залишались у Німеччині. На думку голови Місії (на той час) сотника М. Трезвінського, в цій

³¹ ЦДАВО України. Ф. 3192. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 185–193.

³² ЦДАВО України. Ф. 3192. Оп. 2. Спр. 5. Арк. 21–23.

³³ Українська бібліотека ім. С. Петлюри (УБСП). «Українська республіканська капела». Арк. 5.

ситуації особливо потерпали у таборах українські активісти, зусиллями яких тут й були створені українські громади та діяли початкові школи, бібліотеки та театри. Справа у тому, що вони не мали можливості залишити табір аби заробити собі на прожиття на приватних роботах, бо їхній від'їзд міг би призвести до припинення роботи та подальшої ліквідації українських інституцій. Між тим, УВСМуН протягом березня-квітня 1920 р. не передала до таборів жодної допомоги, і що найгірше — не було жодних надій на відновлення фінансування Місії з боку уряду УНР. Наслідком цього дехто з вчителів українських шкіл був змушений залишити роботу з учнями та виїхати з табору в пошуках засобів для власного існування³⁴.

Намагаючись віднайти хоч якісь кошти для продовження гуманітарної акції в таборах, М. Трезвінський звернувся з проханням про допомогу до Української республіканської капели О. Кошиця. У своєму листі до хористів М. Трезвінський просив «улаштувати концерт з метою матеріально підтримати українські національні організації[...] щоб запобігти їх розпаду». Виручені від його проведення кошти мали бути передані згадуваному «Комітету полонених українців...» у Зальцведелі, який «розприділить гроші між усіма хворими, інвалідами і більш-нужденими полоненими по таборах». Протягом квітня-червня 1920 р. Капела провела 22 концерти (з них 7 — добродійні) у Німеччині, що отримали схвальні відгуки публіки та численні рецензії у місцевих періодичних виданнях³⁵.

Також Місія зверталась з проханням «відвідати деякі табори полонених з метою розважити українців, що вже 6 років сидять в неволі в дуже важких обставинах». У цій ситуації звуки «рідної пісні в чудовому виконанні Капелі підтримають дух полонених, викличуть у них почуття найщирішої подяки, а також підтримають їх морально у тій боротьбі, яку українцям-полоненим приходить вести з москалями»³⁶.

Капела О. Кошиця відгукнулася на звернення і 10 червня 1920 р. у повному складі прибула до табору Зальцведель, де нею було проведено концерт для таборян. Проте хористи, які отримували овації у кращих концертних залах європейських країн, зустріли від земляків у Зальцведелі більш ніж «прохолодну оцінку». На той час Зальцведель перестав бути українським за своїм складом і духом, що сталося внаслідок розкладової роботи більшовицьких агітаторів.

Як повідомляло Посольство УНР у Берліні, частина полонених під впливом пропаганди демонструвала під час її виступу виразно негативну реакцію, і замість належних хористам аплодисментів — їх «провозжали[...] вигуками: провокатори,

³⁴ УБСП. «Українська республіканська капела». Арк. 6–6зв.

³⁵ Наріжний С. Українська пісня закордоном: Українська Республіканська Капела й хори української еміграції 20-х і 30-х рр. Прага, 1941. С. 9; Пересунько Т. Культурна дипломатія Симона Петлюри: «Щедрик» проти «русского мира». Місія Капели Олександра Кошиця (1919–1924). Київ, 2019.

³⁶ УБСП. «Українська республіканська капела». Арк. 6зв.

петлюрівці і т. ін.»³⁷. Учасник Капели Олекса Чуприна-Чехівський згадував Зальцведель як «збольшевичений лягир інтернованих», де після концерту їх «мали побити і не побили тільки тому, що «большевицький резерв» із другого лагера не наспів на концерт». Також він відзначав загальне вороже ставлення таборян, що не встали при співанні національного гімну, однак, прикметно, аплодували виконаним пісням Капелою³⁸.

У виданні газети «Шлях» від 16 червня 1920 р. полонений з псевдонімом Синежупанець з сумом констатував хуліганство й недостойну поведінку відвідувачів концерту в Зальцведелі і що «так вітати можуть тільки дикарі». Він наголосив на важливості діяльності Української республіканської капели для української справи й її результативність у зборі 700 марок німецьких (м.н.) на потреби таборової школи³⁹.

Ставлення цих підісланих негідників з числа полонених не змінила ані заява хористів про проведену перед концертом збірку коштів на потреби таборової школи у Зальцведелі (кожен з них вніс від 5 до 30 м.н., що дало у підсумку 789 м.н.)⁴⁰, ані зобов'язання капелян перерахувати грошовий збір за один концерт у Берліні для таборових культурно-просвітніх установ. Попри таке ставлення хористи залишились вірними своїм обіцянкам — 26 червня 1920 р. уповноважені для цього представники Української республіканської капели Олекса Чеховський і Дмитро Миронюк прибули до Місії, де у присутності голови Місії сотника М. Трезвінського, завідувача культурно-просвітнім відділом сотника М. Луговенка і бухгалтера УВСМуН Поліщука передали останньому 2.811 м.н. Тоді ж було проведено й розподіл цієї суми між українськими організаціями (таборовій громаді Зальцведеля з цієї суми було передано 500 м.н.)⁴¹.

Поневіряння полонених українців протягом їхнього перебування у таборах призвели до того, що вплив більшовицької пропаганди підпала значна їх частина. Попри багаторічну роботу й успіхи українських організацій і громад у проведенні культурно-освітніх ініціатив, тяжке таборове повсякдення і зневіра полонених від довгого очікування репатріації визначали симпатії багатьох та обумовлювали їхнє дистанціювання від українських осередків у таборах. Однак сила української культури й національної ідеї — що яскраво втілювалося у діяльності українських громад у німецьких таборах, виданні часописів, роботі українських шкіл і театрів, виступах капели — робила вагомий внесок у плекання української ідентичності у таборах — маленьких всесвітах поневолених українців.

³⁷ ЦДАВО України. Ф. 3192. Оп. 2. Спр. 5. Арк. 3.

³⁸ Наріжний С. Українська пісня закордоном: Українська Республіканська Капела й хори української еміграції 20-х і 30-х рр. Прага, 1941. С. 9

³⁹ Синежупанець. Концерт. *Шлях*. Зальцведель, 1920. 16 червня. Ч. 45 (130). С. 4.

⁴⁰ УБСП. «Українська республіканська капела». Арк. 29.

⁴¹ УБСП. «Українська республіканська капела». Арк. 40.

References

- Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine. (n.d.a). F. 1075, op. 2, spr. 203, ark. 3 [Fund 1075, Inventory 2, File 203 (Sheet 3)]. [in Ukrainian]
- Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine. (n.d.b). F. 3192, op. 1, spr. 14, 23, 24, 25; op. 2, spr. 5 [Fund 3192, Inventory 1, Files 14, 23, 24, 25; Inventory 2, File 5]. [in Ukrainian]
- Naryzhnyi, S. (1941). *Ukrainska pisnia zakordonom: Ukrainska Respublikanska Kapela y khory ukrainskoi emihratsii 20-kh i 30-kh rr.* [Ukrainian song abroad: Ukrainian Republican Chapel and choirs of Ukrainian emigration in the 20s and 30s]. Prague. [in Ukrainian]
- Peresunko, T. (2019). *Kulturna diplomatiia Symona Petliury: "Shchedryk" proty "ruskoho mira". Misiia Kapely Oleksandra Koshytsia (1919–1924)* [Cultural diplomacy of Symon Petliura: "Shchedryk" against the "Russian world". Mission of the Chapel of Oleksandr Koshyts (1919–1924)]. Kyiv. [in Ukrainian]
- Sribnyak, I., & Sribnyak, M. (2019). *Diialnist Viiskovo-sanitarnoi misii dlia sprav polonenykh voiakiv-ukraintsiv u tabori Zaltsvedel, Nimechchyna (1919 – persha polovyna 1920 rr.)* [Activity of the Military-Sanitary Mission for the affairs of Ukrainian prisoner-soldiers in the Salzwedel camp, Germany (1919 – first half of 1920)]. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Serii: Istoriia, politolohiia* [Bulletin of Mariupol State University. Series: History, Political Science], Vol. 24, pp. 114–126. [in Ukrainian]
- Synezhupanets. (1920). *Kontsert* [Concert]. *Shliakh*, June 16, No. 45 (130), p. 4. [in Ukrainian]
- Ukrainian Library and Archives in Paris. (n.d.a). *Kolektsiia dokumentiv "Ukrainska respublikanska kapela", ark. 29 ("Zbir zhertv na taborovu shkolu dlia polonenykh u Zaltsvedeli")* [Collection of documents "Ukrainian Republican Chapel" (Sheet 29: "Collection of donations for the camp school for prisoners in Salzwedel")]. [in Ukrainian]
- Ukrainian Library and Archives in Paris. (n.d.b). *Kolektsiia dokumentiv "Ukrainska respublikanska kapela", ark. 40 ("Protokol")* [Collection of documents "Ukrainian Republican Chapel" (Sheet 40: "Protocol")]. [in Ukrainian]
- Williams, R. C. (1967). *Russian war prisoners and Soviet-German relations: 1918–1921. Canadian Slavonic Papers*, Vol. 9, No. 2, pp. 270–296.
- Willis, F. (1951). *Herbert Hoover and the Russian prisoners of World War I: A study in diplomacy and relief, 1918–1919*. Stanford University Press.
- Wojskowe Biuro Historyczne - Centralne Archiwum Wojskowe. (n.d.). *Zespół Akt "Sprzymierzona Armia Ukraińska", sygnatura I.380.1* [Team of Acts "Allied Ukrainian Army" (Signature I.380.1)]. [in Polish]